

Tagets fabelfugl

Rejseindtryk fra Bhutan og et stop-over i Indien

Af førstebibliotekar, mag.art.
Stig T. Rasmussen

Bhutan

I Bhutan står meget på højkant - landskabet og kulturpolitikken ikke mindst. Landskabet har givet sig selv, kulturpolitikken skabes af mennesker, der tager udgangspunkt i et sæt værdier og givne ressourcer. Er der for få midler til at nå de mål, der sættes, kan ressourcerne undertiden suppleres udefra, for eksempel i form af en projektbevilling fra DANIDA og konsulentbistand fra Det kgl. Bibliotek til Nationalbiblioteket i Thimphu. Den skrevne kulturarv sikrer værdiernes kontinuitet og skal bevares, registreres og stilles til rådighed for befolkning og forskning efter de mest moderne metoder.

Nationalbiblioteket og projektet: "Institutional strengthening and capacity enhancement"

Nationalbiblioteket er oprettet i 1969 og rummer godt 6.000 håndskrifter og bloktryk på tibetansk og omkring 9.000 udskårne træblokke til trykning, samt en lille samling moderne bøger hovedsagelig på engelsk.

Alle religiøse tekster er forfattet på tibetansk; bhutanesisk litteratur er endnu i sin vorden. Dzongkha, som Bhutans officielle sprog siden 1960'erne hedder, er en vestbhutanesisk dialekt nært beslægtet med tibetansk og er genstand for omfattende standardiseringsbestrebelse, ligesom sproget først nu er ved at få sin egen retskrivning.

I dzong'er (klosterforer, administrative centre), klostre og privatsamlinger over hele landet er der registreret henvend 2000 tekstsamlinger af meget varierende omfang. Disse samlinger indeholder håndskrifter og bloktryk, der søges anskaffet til Nationalbiblioteket. Hvis de ikke kan erhverves, skal de mikrofilmes eller digitaliseres, således at der på Nationalbiblioteket kan etableres en central, komplet tekstsamling i original eller kopi.

I løbet af projektets første etape, 1996-1998, udstyres Nationalbiblioteket med PC- og Mac-hardware og specialtilpasset software: det UNESCO-udviklede biblioteksprogram CDS/ISIS, modificeret, så der kan skrives dzongkha både i felterne og i kommandoerne. Under et 2 1/2 måneders ophold august-oktober 1996 har projektets to eksperter, en tibetolog og en edb-specialist med tibetansk kundskaber,¹ gennemført de første kurser i edb og katalogisering på videnskabeligt niveau af håndskrifter og bloktryk.

I 1997 gennemføres opfølgende kurser i Bhutan, og to personer fra Nationalbiblioteket dér kommer til Det kongelige Bibliotek i København, én til universitetet i Leipzig. De to skal deltage i arbejdet med tibetica-katalogen i Orientalisk og Judaistisk Afdeling og i øvrigt følge afdelingens biblioteksrutiner; samtidig arrangeres der et specialkursus for dem på Danmarks Biblioteksskole. Den tredje er forsker og skal samarbejde med projektets tibetolog i Leipzig efter et kort ophold ved Det kongelige Bibliotek.

Nationalbiblioteket i Thimpu, bygget i traditionel tempelstil. I forgrunden de to Assistant Directors Karma Wangchuk (i mørk gho) og Namgyal Rinchen (i brun gho). På arealet omkring Nationalbiblioteket skal en række kulturinstitutioner opføres i de kommende år. The National School of Fine Arts ligger som nabo til venstre for Nationalbiblioteket, The School of Performing Arts et stykke nede ad skråningen til højre.

Rejsen til Bhutan

Som følge af alt dette sad jeg medio maj 1996 i DrukAir's lille fly på vej fra Bangkok til Paro i Bhutan - det eneste sted i landet, hvor der plant nok langt nok til, at man kan bygge en landingsbane til små, kraftige 4-motorers fly med særligt god manøvrevevne. Indflyvningen sker i susende drejninger gennem flere til hinanden stødende dale før den bratte nedstigning til asfalt-strimlen langs den stenfyldte fos.

I Bangkok så det længe ud til, at jeg var eneste passager i det forreste afsnit af flyet, men kort før afgang gled en limousine op foran trappen, og et større selskab af højstatuspersoner - fra Bhutans kongefamilie, viste det sig - gjorde deres

entré, kvinderne i *kira*, elegant lang kjole, i gyldent og glitrende, mændene i *gho*, den oftest sribede eller ternede bhutanesiske kaftan, der går til knæene og giver mindelser om den skotske kilt.

Nationaldragten er påbudt ved lov siden 1988 som led i et radikalt forsøg på at bevare Bhutans kulturelle egenart. I nabolandene er den pantibetanske kultur trængt: i Sikkim og Ladakh har den indiske befolkningsgruppes fødselsrate været så meget højere end tibetanernes, at inderne nu udgør befolkningsflertallet og på helt demokratisk vis har kunnet stemme landene i union med Indien. Så sporene skræmmer i Bhutan, der er kulturens sidste, nationalt selvstændige bastion i Himalaya. Deraf også den hårde kurs over for

nepalesiske indvandrere i det sydvestlige Bhutan.

V ejen fra Paro til hovedstaden Thimphu er flere timer lang, smal og udsat for hård slitage af vejr og monsunregn, der årligt spuler Bhutans veje væk på kortere eller længere strækninger. Bilen var en lille og næppe nok affjedret, indisk produceret, japansk offroader (et rammende navn!), der stepede lystigt hen over små og store forhindringer på ruten gennem de grønne og klippegrå bjerglandskaber.

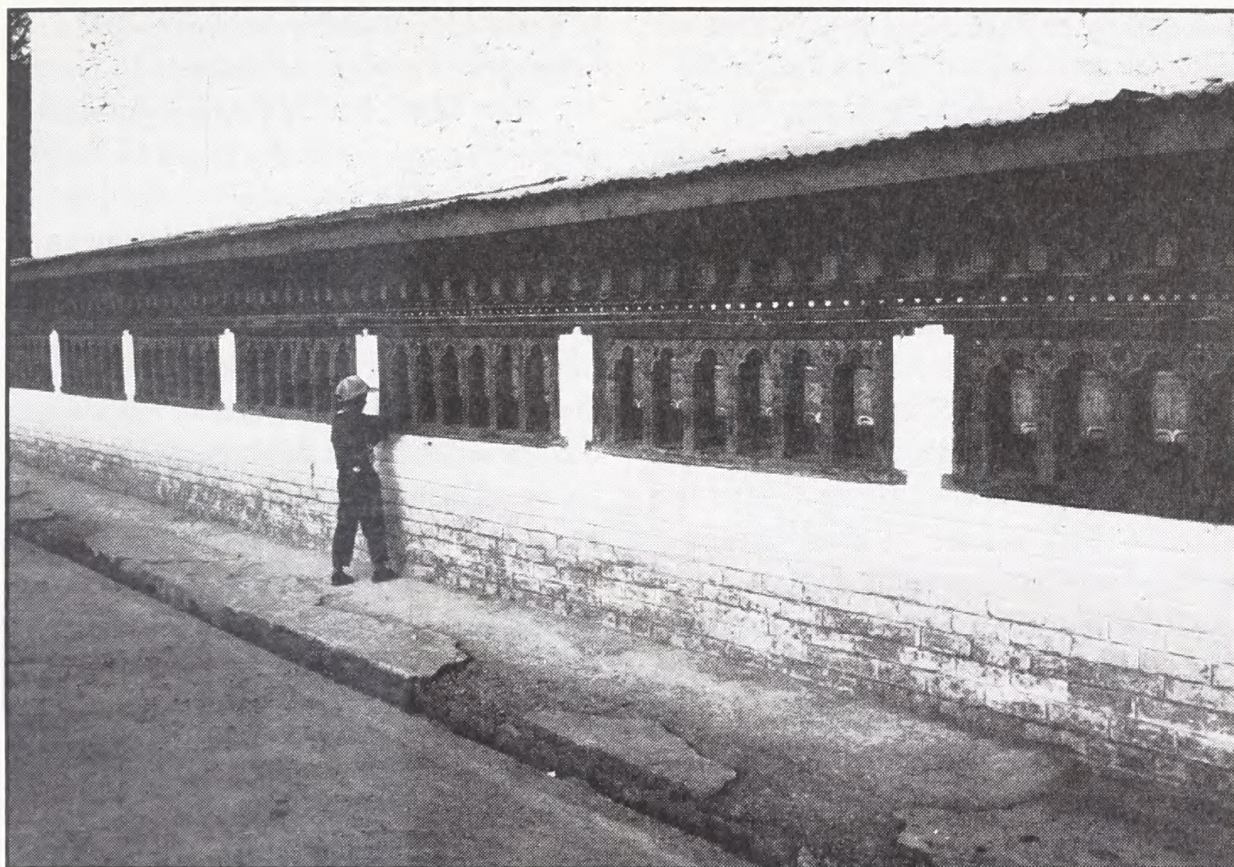
Thimphu by er anlagt for få årtier siden og har nu omkring 15.000 indbyggere. Indtil Thimphu blev permanent regeringssæde i 1952, lå her ikke meget andet end dzong'en. Byen ligger i bunden af en dal, 2.300 m over havet, og er om-

givet af skovklædte bjerge til alle sider. Husene har hvidpudsede mure og udskåret træværk med mønstre og figurer i kraftige, overvejende mørke, farver. Byggestilen følger, som al anden kunstnerisk og kunsthåndværksmæssig udfoldelse, pr. kongeligt dekret traditionen, der dyrkes med megen kreativitet i detaljen: ornamenterne varieres opfindsomt under stadig fastholden af grundmønstrene.

På National School of Fine Arts oplæres eleverne i tegning og malning efter alle kunstens overleverede regler, men får også lejlighed til at eksperimentere med nye kombinationer af formelementer og farver; besøgende kan købe eksempler på begge typer i skolens udstillingslokale. På School of Performing Arts undervises der i musik og dans efter både religiøs og folkelig tradition.

Aftenstemning med oboer (og uafbildet mandskor) på Changangkha Lhakang oven for Thimphu.

Bedemøller på rad og række langs tempelbygningernes basis. Møllene drejes med uret, så teksten løber rundt i læseretningen - ellers tages bønnen tilbage. Seks bedemøller pr. gruppe, svarende til de seks stavelser i mantraet "Om ma ni pad me hum" - og til de seks riger i livets hjul: guderiget (stoltheden), menneskeriget (begæret), de hungrende spøgelses rige (grådigheden), helvede (hadet), dyreriget (uvidenheden) og kæmperiget (misundelsen); tilsammen lidelsens seksfoldige verden, som man skal frigøre sig fra.

Den religiøse musiks instrumenter er tibetanske: en lang trompet af kobber, en kort trompet lavet af en lærknogle, en obo, konkylier, en tromme der slæes med en buet trommestik, en lille tromme der slæes med to kugler fæstnet med snore til trommen, to typer cymbler, og en lille klokke. Kassettebånd kan erhverves på skolen - og levende musik høres i klostre og templer: Changangkha Lhakang fra 1400-tallet ligger på en klippetop øst og oven for Thimphu med en storslået udsigt over dalen, der ligger bredt ud nedenfor med byen langs floden. To munke i den karakteristiske purpur og mørkt brunrøde

dragt stod og øvede obo; de gennemspillede straks og gerne en lille serie temaer til ære for gæsten, da de fornemmede min interesse - og i baggrunden i den tiltagende skumring stod en større gruppe munke og sang i kor en dyb og enkel aftensang ned over det blåmørknende landskab under en klar og skarp månesegl bag tempeltagets fabelfugl, der beskytter.

Munkene var i Thimphu for at deltage i en festival til ved den chorten (indisk: stupa; bygning, der symboliserer Buddhas sind), som er rejst i 1974 til minde om kong Jigme Dorji Wangchuck. Chorten'en har firkantet basis (jordens

element) og rund overbygning (vandet) i hvidt, medens spiret med de 13 parasoller (ilden), sol og måne (luften), samt æterens flamme øverst, er forgyldt. Vindaktiverede små klokker klingrer sprødt, farvestrålende vimpler og flag blafrer og vajer fra hjørner, rækværk og talrige flagstænger, de fromme vandrer rundt om chorten'en - med uret! - medens munkene i munden på hinanden reciterer de hellige skrifter: det er ikke vigtigt at læse i takt, men at læse mest muligt, hurtigst muligt.

Små bedemøller af sølv svinges om kap med kæmpestore, lodret monterede, cylindriske møller, der drejes rundt med et sejt træk, og for hver 360° afsendes en bøn. Bedemøller kan også drives af den varme luftstrøm fra en smørlampe og af vandets strømmen i en bæk - alt kan bruges til at befordre troens liv, alt er i stadig stræben efter stedse højere tilværelsestrin.

Weekendmarkedet holdes på en ret nyindrettet markedsplads med stader på overdækkede platforme. Der falbydes hovedsagelig dagligvarer, mest frugt og grønt - ikke mindst den særligt aromatiske chili, som ikke må savnes på noget bord i Bhutan. Kød og fisk fåes også - sidstnævnte i tørret, men aldeles ikke lugtfri, tilstand. Hjemmevævede tekstiler hænger i kuponer: tværstribet til kvindernes kira, længdestribet til mændenes gho. En lille del af markedet er forbeholdt sådanne ting og sager, som (ud over de prægtige tekstiler) måtte appellere til de få udlændinge, der får indrejsetilladelse: nyt og gammelt fra nær og fjern, smykker, lamper og statuer, telekopisk sammenskydelige kobbertrompeter og en indvendigt smukt rød-lakeret hjerneskal - 350 kr., til rituel brug. Min ledsager beså den kyndigt og konstaterede, at den var af lav kvalitet: sømmene var meget fremtrædende, og det er de ikke

på personer af høj moralsk status - på helgener er de helt forsvundne.

Uden for Thimphu er der også meget at se, og blandt det, jeg skulle se, var Punakha Dzong i nabodistriktet, en dags kørsel over bjergene med den lovlig livlige offroader - tidvis måtte jeg stemme fødderne mod vognbunden og skuldrene mod ryglænet, så resten af kroppen var frit i luften svævende, medens bilen formelig dansede under os ad den regnmolesterede vej over Dochu La-passet i 3.050 m højde. Fra passet skal der være en storslået udsigt til Bhutans højeste tinder, som vi glædede os til hele vejen op i det strålende klare vejr - men passet skilte ikke alene dalene, tæt tåge ventede på den anden side og lettede først lidt efter lidt, som vi krøb ned mod mildere egne.

Punakha Dzong er bygget 1637 af Shabdrung Ngawang Namgyal, der samlede Bhutans provinser til en stat og skabte et dobbelt, religiøst og verdsligt, regeringssystem, som bestod indtil kroningen af den første konge af Bhutan i 1907. Den historisk og religiøst betydningsfulde dzong ligger, hvor to floder løber sammen, og var i 300 år vinterhovedstaden, medens Thimphu - der ligger 1000 m højere - var sommerresidens for regeringen. Dzongen er flere gange blevet beskadiget af brand, jordskælv og oversvømmelser - senest i 1994. En bræ højt oppe kævede med et usædvanligt stort isbjerg, der fik den tilliggende bjergsø til at gå over sine bredder og styrte en flodbølge ned gennem dalene, med store tab af menneskeliv til følge. Henved halvdelen af dzongen blevet revet væk og er nu under genopbygning, godt hjulpet af National School of Fine Arts' levende bevarelse også af bygningskunstens rige håndværkstradition.

Taktsang, "Tigerens Rede", er navnet på et tempelkompleks i Paro, hvor lufthavnen ligger. Taktsang ligger utilnærmelig på bjergsiden oven for et næsten lodret fald på 800 m og kan kun nåes ad stejle omveje efter timers strabadser. Men nedenfor, på den anden side af Paro-floden, er der et udsigtspunkt på et bekvemere tilgængeligt og nogenlunde jævnt græsareal. Her stod jeg dagen før min afrejse og så op mod det sted, hvor Padma-sambhava i det 8. århundrede ifølge overleveringen landede på ryggen af en flyvende huntiger og indførte den tantriske buddhisme i Bhutan.

Helt nede på flodbredden skete der noget: en gruppe i mørke dragter dannede kreds om en lille skikkelse i rødt. Kompaktkikkerten gjorde det tydeligere,

4-7 voksne stod omkring et 2-3 års barn, der pjaskede lidt med hænderne i vandet. Min ledsager kunne oplyse, at det drejede sig om en tulku, en genfødt læremester, der fra sit nuværende hjem i Nepal var på besøg på de steder, hvor han levede sit tidligere liv. En stor flok mennesker havde samlet sig på græsset, hvor vi stod, og et bål af fyrregrene (der anvendes som røgelse) var lagt til rette. Man var i tvivl, om den lille tulku ville komme op på pladsen, og ventede spændt for om muligt at få hans velsignelse.

Tiden gik, den lille knægt - som lamaen jo også var - gad ikke gå, ville lege, ville sove, ville ikke noget; men til sidst kom han dog, på skuldrene af en tjener, op til den ivrigt ventende skare af fromme folk fra egnen. Bålet osede velduftende ud

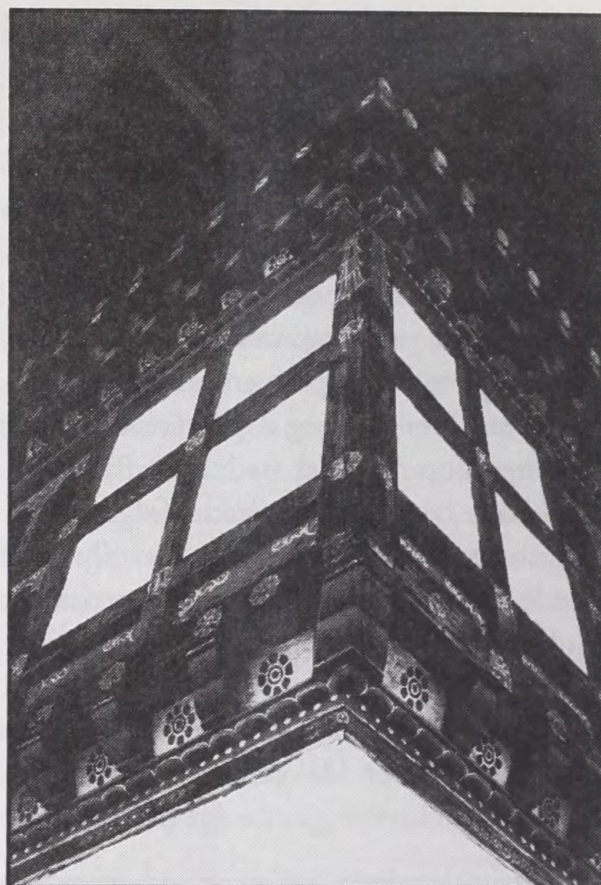
Grundlæggende vilkår: vandet, vildmarken og - som det med møje fremtvungne, frugtbare møde mellem de to - den dyrkede jord. Tre okseforspændte plove hinsides floden, oksehyrder på denne side.

i den halvskumrende eftermiddag, og den lille lama dunkede velsignende folk i hovedet med en bloktryksbog svøbt i rød silke, ikke uden indtrængende opfordringer fra entouragen: "Rinpoche! - Rinpoche!" (= Højærværdige). - Ingen tog notits af den diskret fotograferende fremmede, hvis karma måtte være helt usædvanlig, hævdede min ledsager: først kongefamilien ved indrejsen, nu et sådant lykketræf ved afrejsen!

Indisk stop-over med avec: Rampur Raza Library

Byen ligger 180 km øst for Delhi - under normale forhold fire timers kørsel ad en tætbefærdet landevej med godt støvede vejtræer og højst forskelligartede trafikanter.

Rampur var indtil 1947 et selvstændigt fyrstendømme under engelsk overhøjhed, som det øvrige Indien. Biblioteket i Rampur blev grundlagt af nawab Faizullah Khan (regerede 1774-1794) og udvidet under de efterfølgende fyrstelige ejere, indtil en særlig komité for biblioteket blev dannet i 1951 med den daværende nawab som formand. Komitéen forestod bibliotekets drift, indtil den indiske stat i 1975 ved lov overtog biblioteket og indsatte en særlig embedsmand med ledelsesansvar; direktørposten er indtil videre ubesat. Den nuværende nawab (omkring de tredive, to meter høj og i amerikansk college look) er menigt medlem af biblioteksbestyrelsen - og meget aktiv for bevarelsen af de store og sjældne islamiske samlinger, der siden 1957 huses i et palads, Hamid Manzil (Hamids palæ, opkaldt efter bygherren), bygget ved århundredskiftet i europæisk-indisk stil med tydelig italiensk inspiration. Bygningen trænger stærkt til istandsættelse, og samlingerne til konservering og restaurering.

Ornamenteret hushjørne.

Derfor bruger nawab Kazim Ali Khan lige så megen energi på at afsætte Rampur Raza Library-udstillinger med indbygget konservering til institutioner verden over, som han bruger på lokal og national politik.

Og af den grund befandt jeg mig primo juni og meget primo den 4. - nemlig kl. 05.00 - på vej fra New Delhi til Rampur i en lejet, indisk Jaguar-kopi, valgt af nawab Kazim Ali Khan for dens effektive airconditioning: om dagen var der 44° C i skyggen. Kun en enkelt punktering afbrød den indledningsvis begivenhedsløse tur ad den indiske landevej: gående, brølende, kørende, skrydende, slingrende, hvinende og vraltende masede trafikanterne sig vej forbi de sovende på firstolpede træsenge langs vejkanterne, uden om væltede lastbiler og halvkvaste busser i

Øst for Delhi, 44° C i skyggen.

slipstrømmen efter de uhyrligt overlæssede firhjulere, drevet af udpinte motorer, eller ditto tohjulede, trukket af stoiske okser. På markerne mennesker og dyr, afgrøder og mere end mandshøje, kegleformede stakke af håndklappet komøg til brændsel. I fortovsstøvet små flokke af nævenyttige aber, og i et vejtræ tre blaserte gribbe med ryggen til den kværnende strøm af potentielle fødeemner.

Vel fremme i Rampur nød vi en let breakfast i nawab'ens colonial style bungalow - med flamme-træerne i blomst, dådyr græssende på plænen og ventende småflokke af folk med andragender til nawab'en - før vi kørte til biblioteket inden for den gamle bymur, gennem en af de otte pragtporte, som byggeglade forfædre har ladet opføre.

Det dæmpet gule Hamid

Manzil med de italienske mindelser ligger i en stort anlagt have, nu uden megen vegetation, men med en let anmassende, lyseblå fontæne under konstruktion midt i. Indvendig bærer paladset præg af fortiden som fyrsteresidens opført af en kunstelsker med forkærlighed for europæisk antik - helt parallelt med den orientaliserende boligindretning i klunketidens Europa. Kopier af klassiske statuer pryder den centrale korridors nicher og den højloftede tronsal, Durbar Hall, hvor nu kun træmontrer og stålskabe oplyses af overdådige, schweiziske krystallysekroner (med 90 år gamle elpærer, der stadig fungerer, til alle hidkaldte konservatorers forundring).

Hamid Manzil er et af 8 paladser i Rampur. Ét råder fyrstefamilien stadig over, de øvrige er nationaliserede, men ikke bevarede som museer - dvs. inven-

taret er spredt for alle politiske vinde, og bygningerne holdes nødtørftigt ved lige. I Hamid Manzil er der nu læsesal i den store hall umiddelbart inden for fløj dørene og kontorer langs korridoren til tronsalen, der sædvanligvis er aflåst. På første sal er der direktionkontor, magasiner og et nyoprettet konserveringsværksted, samt en skyggefuld buegang rundt om hele bygningen med udsigt over residentsstaden.

Herude fik jeg lov til, side om side med bibliotekets egen fotograf, at fotografere fire af bibliotekets sjældne håndskrifter. Klenodiet er en koran, der tilskrives profeten Muhammeds svigersøn, Ali (kalif 36-40 H = 656-661 e.v.t.), hovedfigur i den retning af Islam, der kaldes shiismen - af shi'at 'Alî , "Ali's parti", i

striden om kalifatet, det embede, der skulle videreføre Muhammeds verdslige virke; shiismen er fremherskende i Iran. Håndskriftet er meget velbevaret og forsynet med senere illuminering af titelsiden og forgyldt forsatsblad, samt bind. Iranske autoriteter har sagt god for dateringen, som dog næppe holder for en nærmere prøvelse. Tre af de fire håndskrifter er i fin stand, det fjerde er restaureret.

Katalogen i seks bind indeholder i hvert binds indledning en fortegnelse over de to-tre dusin mest interessante håndskrifter. 4 stk. gør ingen udstilling, så jeg bad om at måtte se et større udvalg af disse mange sjældenheder - men desværre: der skulle ansøges til de stedlige myndigheder, og det kunne tage adskillige dage. Og koranklenodiet måtte efter al

Hamid Manzil - Rampur Raza Library. Foran biblioteket til venstre hvid, indisk Jaguar-kopi med effektiv airconditioning og ubejlejlige motorkvaler.

sandsynlighed ikke forlade Indien, viste det sig. Og udstillinger var vist egentlig ikke rigtig indiske regeringsembetsmænds sag. Men smukke var håndskrifterne, og vigtigt er det at styrke kontakterne mellem vore kulturbærende institutioner; vil De venligst skrive i gæstebogen - og vedføje pasnummer?

Efter endt biblioteksbesøg - kun afbrudt af lunch hos Kazim Ali Khan (wild rooster var min favorit: velsmagende ophav til samtlige lede morgensøvnsfjender og til trofaste læggere af trøstende morgenæg) - og efter at have vækket chaufføren (der viste sig kun at have sovet én time, døgnet før han blev kostet ud på landevejen med os - så både vi og han trængte) kørte jeg tilbage til bungalowen og talte kort med Kazim Ali Khan. Jeg kunne konstatere, at der ikke var den dybe hjertets overensstemmelse mellem medlemmer af biblioteksbestyrelsen, embedsmænd og ansatte på biblioteket, og jeg måtte meddele, at på grundlag af de få foreviste håndskrifter kunne jeg ikke anbefale konservering og udstilling på Det kongelige Bibliotek af håndskrifter fra Rampur.

Vi tiltrådte tilbageturen til Delhi ved 17-tiden for at undgå landevejstrafikken i mørke; men det skulle blive anderledes: 9 gange brød motorens kølesystem sammen undervejs, og 9 gange blev det repareret på små værksteder

eller flikket sammen af chaufføren, der havde stor glæde af min medbragte minilygte. Indisk landevej ved nat synes ikke befordrende for den rejsendes sindsro. Lygteføringen har ikke høj prioritet blandt de motoriserede, og de svimmelt svajende oksekærrer lader fuldstændig hånt om den øvrige trafik uanset tidspunkt på døgnet. I den fugtighede bil hyggede myggene om os (bar de resistent malaria? encephalitis? virus?), når vi holdt og ventede på reserverede og arbejdskraft; det gode airconditioning anlæg standsede nemlig samtidig med motoren, og selv den mest standhaftige måtte give efter for trangen til luft og relativ kølighed. Udenfor diverterede slagregnen os, et flammende tordenvejr trak over og fik det lokale elværk til at afbryde al elektricitet; men i det drivvarme mørke, i byerne spættet af osende lamper, gik trafikken uopholdeligt sin seje gang. Under stop på ødere strækninger blev lommelygten uvægerligt ørst rettet mod jorden: forskelligt kryb er nattejagende, cobraer bor under vejen med bekvem adgang fra grøfternes sider - de hviler om dagen.

Efter en således ofte afbrudt færd med tidvis hårrejsende bratte undvigemanøvrer nåede vi ved 2-tiden om morgenen den 5. juni alligevel Delhi. Tre timer senere skumplede jeg til lufthavnen i en herligt museal taxi og nåede flyet direkte til København.

¹ Professor, dr.phil. Per K. Sørensen, Leipzig, og Gregor Verhufen, M.A., Bonn.